

Testowanie hipotez statystycznych.

Krzysztof Topolski

Statystyka
Wykład 10

Wrocław, 22 grudnia 2011

Definicja.

Hipotezą statystyczną nazywamy stwierdzenie dotyczące parametrów populacji.

Definicja.

Dwie komplementarne w problemie testowania hipotez hipotezy nazywamy odpowiednio *hipotezą zerową* i *hipotezą alternatywną*. Oznaczamy je odpowiednio H_0 i H_1 (czasami H_1 oznaczana jest przez H_A).

Definicja.

Hipotezą statystyczną nazywamy stwierdzenie dotyczące parametrów populacji.

Definicja.

Dwie komplementarne w problemie testowania hipotez hipotezy nazywamy odpowiednio *hipotezą zerową* i *hipotezą alternatywną*. Oznaczamy je odpowiednio H_0 i H_1 (czasami H_1 oznaczana jest przez H_A).

Definicja.

Hipotezą statystyczną nazywamy stwierdzenie dotyczące parametrów populacji.

Definicja.

Dwie komplementarne w problemie testowania hipotez hipotezy nazywamy odpowiednio *hipotezą zerową* i *hipotezą alternatywną*. Oznaczamy je odpowiednio H_0 i H_1 (czasami H_1 oznaczana jest przez H_A).

Testowanie hipotez statystycznych

Jeśli θ oznacza parametr populacji, wtedy ogólna postać hipotez hipotezy zerowej i hipotezy alternatywnej przyjmuje postać

$$H_0 : \theta \in \Theta_0,$$

$$H_1 : \theta \in \Theta_0^c,$$

gdzie Θ_0 jest pewnym podzbiorem przestrzeni parametrów a Θ_0^c jego dopełnieniem.

$$H_0 : \theta = 0,$$

$$H_1 : \theta \neq 0.$$

$$H_0 : \theta \geq \theta_0,$$

$$H_1 : \theta < \theta_0.$$

Testowanie hipotez statystycznych

Jeśli θ oznacza parametr populacji, wtedy ogólna postać hipotez hipotezy zerowej i hipotezy alternatywnej przyjmuje postać

$$H_0 : \theta \in \Theta_0,$$

$$H_1 : \theta \in \Theta_0^c,$$

gdzie Θ_0 jest pewnym podzbiorem przestrzeni parametrów a Θ_0^c jego dopełnieniem.

$$H_0 : \theta = 0,$$

$$H_1 : \theta \neq 0.$$

$$H_0 : \theta \geq \theta_0,$$

$$H_1 : \theta < \theta_0.$$

Testowanie hipotez statystycznych

Jeśli θ oznacza parametr populacji, wtedy ogólna postać hipotez hipotezy zerowej i hipotezy alternatywnej przyjmuje postać

$$H_0 : \theta \in \Theta_0,$$

$$H_1 : \theta \in \Theta_0^c,$$

gdzie Θ_0 jest pewnym podzbiorem przestrzeni parametrów a Θ_0^c jego dopełnieniem.

$$H_0 : \theta = 0,$$

$$H_1 : \theta \neq 0.$$

$$H_0 : \theta \geq \theta_0,$$

$$H_1 : \theta < \theta_0.$$

Definicja.

Procedura *testowania hipotezy statystycznej* lub *test hipotezy* polega na znalezieniu reguły, która pozwala podjąć decyzję

- dla jakich wartości próby zaakceptować hipotezę zerową jako prawdziwą,
- dla jakich wartości próby odrzucić hipotezę zerową i zaakceptować jako prawdziwą hipotezę alternatywną.

Zbiór tych wartości próby, dla których H_0 jest odrzucana nazywamy *zbiorem krytycznym* lub *obszarem krytycznym*. Dopełnienie obszaru krytycznego nazywamy *obszarem przyjęcia* hipotezy zerowej.

Definicja.

Procedura *testowania hipotezy statystycznej* lub *test hipotezy* polega na znalezieniu reguły, która pozwala podjąć decyzję

- dla jakich wartości próby zaakceptować hipotezę zerową jako prawdziwą,
- dla jakich wartości próby odrzucić hipotezę zerową i zaakceptować jako prawdziwą hipotezę alternatywną.

Zbiór tych wartości próby, dla których H_0 jest odrzucana nazywamy *zbiorem krytycznym* lub *obszarem krytycznym*. Dopełnienie obszaru krytycznego nazywamy *obszarem przyjęcia* hipotezy zerowej.

Definicja.

Procedura *testowania hipotezy statystycznej* lub *test hipotezy* polega na znalezieniu reguły, która pozwala podjąć decyzję

- dla jakich wartości próby zaakceptować hipotezę zerową jako prawdziwą,
- dla jakich wartości próby odrzucić hipotezę zerową i zaakceptować jako prawdziwą hipotezę alternatywną.

Zbiór tych wartości próby, dla których H_0 jest odrzucana nazywamy *zbiorem krytycznym* lub *obszarem krytycznym*. Dopełnienie obszaru krytycznego nazywamy *obszarem przyjęcia* hipotezy zerowej.

Definicja.

Procedura *testowania hipotezy statystycznej* lub *test hipotezy* polega na znalezieniu reguły, która pozwala podjąć decyzję

- dla jakich wartości próby zaakceptować hipotezę zerową jako prawdziwą,
- dla jakich wartości próby odrzucić hipotezę zerową i zaakceptować jako prawdziwą hipotezę alternatywną.

Zbiór tych wartości próby, dla których H_0 jest odrzucana nazywamy *zbiorem krytycznym* lub *obszarem krytycznym*. Dopełnienie obszaru krytycznego nazywamy *obszarem przyjęcia* hipotezy zerowej.

Definicja.

Procedura *testowania hipotezy statystycznej* lub *test hipotezy* polega na znalezieniu reguły, która pozwala podjąć decyzję

- dla jakich wartości próby zaakceptować hipotezę zerową jako prawdziwą,
- dla jakich wartości próby odrzucić hipotezę zerową i zaakceptować jako prawdziwą hipotezę alternatywną.

Zbiór tych wartości próby, dla których H_0 jest odrzucana nazywamy *zbiorem krytycznym* lub *obszarem krytycznym*. Dopełnienie obszaru krytycznego nazywamy *obszarem przyjęcia* hipotezy zerowej.

Metody konstrukcji testów statystycznych

Niech $X_1, \dots, X_n$ będzie próbą losową z rozkładu o gęstości $f(x|\theta)$ (θ może być wektorem). Funkcję wiarygodności $L(\theta)$ definiujemy w następujący sposób

$$L(\theta|x_1, x_2, \dots, x_n) = L(\theta|\mathbf{x}) = f(\mathbf{x}|\theta) = \prod_{i=1}^n f(x_i|\theta).$$

Niech Θ oznacza całą przestrzeń wartości parametru populacji.

Definicja.

Statystyka testowa testu ilorazu wiarygodności dla testowania hipotezy $H_0 : \theta \in \Theta_0$ przeciwko hipotezie alternatywnej $H_1 : \theta \in \Theta_0^c$ ma postać

$$\lambda(\mathbf{x}) = \frac{\sup_{\theta \in \Theta_0} L(\theta|\mathbf{x})}{\sup_{\theta \in \Theta} L(\theta|\mathbf{x})}.$$

Test ilorazu wiarygodności to dowolny test, którego obszar odrzucenia hipotezy zerowej jest postaci

$$\{\mathbf{x} : \lambda(\mathbf{x}) \leq c\},$$

gdzie c jest dowolną liczbą $0 \leq c \leq 1$.

Niech Θ oznacza całą przestrzeń wartości parametru populacji.

Definicja.

Statystyka testowa testu ilorazu wiarygodności dla testowania hipotezy $H_0 : \theta \in \Theta_0$ przeciwko hipotezie alternatywnej $H_1 : \theta \in \Theta_0^c$ ma postać

$$\lambda(\mathbf{x}) = \frac{\sup_{\Theta_0} L(\theta|\mathbf{x})}{\sup_{\Theta} L(\theta|\mathbf{x})}.$$

Test ilorazu wiarygodności to dowolny test, którego obszar odrzucenia hipotezy zerowej jest postaci

$$\{\mathbf{x} : \lambda(\mathbf{x}) \leq c\},$$

gdzie c jest dowolną liczbą $0 \leq c \leq 1$.

Przykład.

Niech $X_1, \dots, X_n$ będzie próba losową z rozkładu normalnego $N(\mu, 1)$ o gęstości

$$f(x|\mu) = \frac{1}{\sqrt{2\pi}} e^{\frac{(x-\mu)^2}{2}}.$$

Funkcja wiarygodności ma postać

$$L(\theta|\mathbf{x}) = (2\pi)^{-n/2} \exp \left[-\sum_{i=1}^n (x_i - \mu)^2 / 2 \right].$$

Przykład cd.

Statystyka testowa dla testu ilorazu wiarygodności dla testowania hipotezy $H_0 : \mu = \mu_0$ przeciwko hipotezie alternatywnej $H_1 : \mu \neq \mu_0$, gdzie μ jest ustaloną z góry wartością, ma postać

$$\lambda(\mathbf{x}) = \frac{(2\pi)^{-n/2} \exp \left[- \sum_{i=1}^n (x_i - \mu_0)^2 / 2 \right]}{(2\pi)^{-n/2} \exp \left[- \sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2 / 2 \right]}$$

Po przekształceniach

$$\lambda(\mathbf{x}) = \exp \left[\left(- \sum_{i=1}^n (x_i - \mu_0)^2 + \sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2 \right) / 2 \right].$$

Przykład cd.

$$\lambda(\mathbf{x}) = \exp \left[\left(- \sum_{i=1}^n (x_i - \mu_0)^2 + \sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2 \right) / 2 \right].$$

Biorąc pod uwagę równość

$$\sum_{i=1}^n (x_i - \mu_0)^2 = \sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2 + n(\bar{x} - \mu_0)^2,$$

otrzymujemy

$$\lambda(\mathbf{x}) = \exp \left[-n(\bar{x} - \mu_0)^2 / 2 \right].$$

Obszar krytyczny $\{\mathbf{x} : \lambda(\mathbf{x}) \leq c\}$ testu ilorazu wiarygodności ma w tym przypadku postać

$$\left\{ \mathbf{x} : |\bar{x} - \mu_0| \geq \sqrt{\frac{-2 \ln c}{n}} \right\}.$$

Przykład.

Niech $X_1, \dots, X_n$ będzie próba losową z rozkładu wykładniczego

$$f(x|\theta) = \begin{cases} e^{-(x-\theta)} & , \quad x \geq \theta, \\ 0 & , \quad x < \theta, \end{cases}$$

gdzie $-\infty < \theta < \infty$. Funkcja wiarygodności ma postać

$$L(\theta|\mathbf{x}) = \begin{cases} e^{-\sum_{i=1}^n x_i + n\theta} & , \quad \theta \leq \min x_i, \\ 0 & , \quad \theta > \min x_i, \end{cases}$$

Przykład cd.

Testu ilorazu wiarygodności dla testowania hipotezy $H_0 : \theta \leq 5$ przeciwko hipotezie alternatywnej $H_1 : \theta > 5$ ma postać

$$\lambda(\mathbf{x}) = \begin{cases} 1 & , \quad x_{(1:n)} \leq 5, \\ e^{-n(x_{(1:n)}-5)} & , \quad x_{(1:n)} > 5, \end{cases}$$

gdzie $x_{(1:n)} = \max_{1 \leq i \leq n} x_i$. Obszar krytyczny testu ilorazu wiarygodności ma w tym przypadku postać

$$\left\{ \mathbf{x} : x_{(1:n)} \geq 5 - \frac{\ln c}{n} \right\}.$$

*Weryfikacja hipotez statystycznych
dotyczących wartości oczekiwanej
w populacji o rozkładzie normalnym.*

Model 1.

Testowanie hipotezy dotyczącej średniej gdy wariancja jest znana.

Niech $X_1, \dots, X_n$ będzie próbą statystyczną z rozkładu $N(\mu, \sigma^2)$, przy czym σ^2 jest **znane**.

Testujemy hipotezę

$$H_0 : \mu = \mu_0$$

przeciwko jednej z następujących hipotez alternatywnych

$$H_1 : \mu < \mu_0,$$

$$H_2 : \mu > \mu_0,$$

$$H_3 : \mu \neq \mu_0.$$

Model 1.

Testowanie hipotezy dotyczącej średniej gdy wariancja jest znana.

Niech $X_1, \dots, X_n$ będzie próbą statystyczną z rozkładu $N(\mu, \sigma^2)$, przy czym σ^2 jest **znane**.

Testujemy hipotezę

$$H_0 : \mu = \mu_0$$

przeciwko jednej z następujących hipotez alternatywnych

$$H_1 : \mu < \mu_0,$$

$$H_2 : \mu > \mu_0,$$

$$H_3 : \mu \neq \mu_0.$$

Model 1.

Testowanie hipotezy dotyczącej średniej gdy wariancja jest znana.

Niech $X_1, \dots, X_n$ będzie próbą statystyczną z rozkładu $N(\mu, \sigma^2)$, przy czym σ^2 jest **znane**.

Testujemy hipotezę

$$H_0 : \mu = \mu_0$$

przeciwko jednej z następujących hipotez alternatywnych

$$H_1 : \mu < \mu_0,$$

$$H_2 : \mu > \mu_0,$$

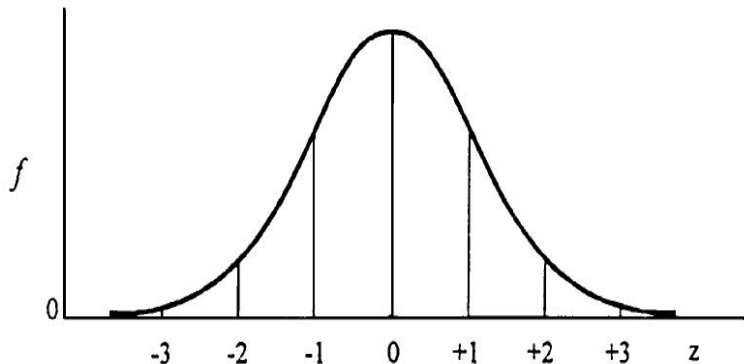
$$H_3 : \mu \neq \mu_0.$$

Jako statystyki testowej użyjemy

$$Z = \frac{\bar{X}_n - \mu_0}{\sigma} \sqrt{n},$$

która, gdy hipoteza H_0 jest prawdziwa, ma standardowy rozkład normalny $N(0, 1)$.

Gęstość standardowego rozkładu normalnego.

Niech z_p będzie kwantylem rzędu p rozkładu $N(0, 1)$.

	$z_{.05}$	$z_{.01}$
Two-tailed values	1.96	2.58
One-tailed values	1.65	2.33

Typowe kwantyle standardowego rozkładu normalnego.

Niech z_p będzie kwantylem rzędu p rozkładu $N(0, 1)$.

	$z_{.05}$	$z_{.01}$
Two-tailed values	1.96	2.58
One-tailed values	1.65	2.33

Typowe kwantyle standardowego rozkładu normalnego.

Na poziomie istotności α zbiory krytyczne testów dla poszczególnych alternatyw mają odpowiednio postać:

1) $C = (-\infty, -z_{1-\alpha}]$ – dla alternatywy H_1

2) $C = [z_{1-\alpha}, \infty)$ – dla alternatywy H_2

3) $C = (-\infty, -z_{1-\alpha/2}] \cup [z_{1-\alpha/2}, \infty)$ – dla alternatywy H_3

Na poziomie istotności α zbiory krytyczne testów dla poszczególnych alternatyw mają odpowiednio postać:

1) $C = (-\infty, -z_{1-\alpha}]$ – dla alternatywy H_1

2) $C = [z_{1-\alpha}, \infty)$ – dla alternatywy H_2

3) $C = (-\infty, -z_{1-\alpha/2}] \cup [z_{1-\alpha/2}, \infty)$ – dla alternatywy H_3

Na poziomie istotności α zbiory krytyczne testów dla poszczególnych alternatyw mają odpowiednio postać:

1) $C = (-\infty, -z_{1-\alpha}]$ – dla alternatywy H_1

2) $C = [z_{1-\alpha}, \infty)$ – dla alternatywy H_2

3) $C = (-\infty, -z_{1-\alpha/2}] \cup [z_{1-\alpha/2}, \infty)$ – dla alternatywy H_3

PRZYKŁAD 1.

Przyjmując, że wynik pomiaru nieznaney rezystancji μ opornika jest zmienną losową o rozkładzie $N(\mu, \sigma^2)$, należy przetestować na poziomie istotności $\alpha = 0.05$ hipotezę

$$H : \mu = 500 \text{ m}\Omega$$

przeciw alternatywie

$$K : \mu \neq 500 \text{ m}\Omega$$

Wykonano $n = 10$ pomiarów przyrządem pomiarowym, którego odchylenie standardowe (błąd pomiaru jest znane i wynosi $4 \text{ m}\Omega$). Otrzymano następujące wyniki:

506, 502, 498, 501, 503, 504, 498, 503, 501, 504 [$\text{m}\Omega$].

PRZYKŁAD 1.

Przyjmując, że wynik pomiaru nieznaney rezystancji μ opornika jest zmienną losową o rozkładzie $N(\mu, \sigma^2)$, należy przetestować na poziomie istotności $\alpha = 0.05$ hipotezę

$$H : \mu = 500 \text{ m}\Omega$$

przeciw alternatywie

$$K : \mu \neq 500 \text{ m}\Omega$$

Wykonano $n = 10$ pomiarów przyrządem pomiarowym, którego odchylenie standardowe (błąd pomiaru jest znane i wynosi $4 \text{ m}\Omega$). Otrzymano następujące wyniki:

506, 502, 498, 501, 503, 504, 498, 503, 501, 504 [$\text{m}\Omega$].

PRZYKŁAD 1.

Przyjmując, że wynik pomiaru nieznaney rezystancji μ opornika jest zmienną losową o rozkładzie $N(\mu, \sigma^2)$, należy przetestować na poziomie istotności $\alpha = 0.05$ hipotezę

$$H : \mu = 500 \text{ m}\Omega$$

przeciw alternatywie

$$K : \mu \neq 500 \text{ m}\Omega$$

Wykonano $n = 10$ pomiarów przyrządem pomiarowym, którego odchylenie standardowe (błędu pomiaru jest znane i wynosi $4 \text{ m}\Omega$. Otrzymano następujące wyniki:

506, 502, 498, 501, 503, 504, 498, 503, 501, 504 [$\text{m}\Omega$].

PRZYKŁAD 1. (cd.)

W wyniku obliczeń otrzymujemy $\bar{X}_n = 502$ oraz

$$T = \frac{502 - 500}{4} \sqrt{10} \approx 1.581$$

W tablicach statystycznych znajdujemy wartość odpowiedniego kwantyla dla dwustronnej alternatywy i poziomu istotności $\alpha = 0,05$. Wynosi ona $z(0.975) = 1.96$. A zatem

$$T \notin C = (-\infty, -1.96] \cup [1.96, \infty).$$

Nie ma podstaw do odrzucenia hipotezy H .

PRZYKŁAD 2.

W celu sprawdzenia jakości produkcji pewnego odczynnika wykonano $n = 30$ pomiarów losowo wybranych próbek mierząc zawartość pewnego składnika, którego zawartość zgodnie z normami produkcyjnymi powinna wynosić 8%, z odchyleniem standardowym $\sigma = 2$. Średnia wartość zawartości tego składnika w 30 próbkach wyniosła 7,4.

Przyjmując, że zawartość badanego składnika ma rozkład normalny, należy przetestować, na poziomie istotności $\alpha = 0.05$, hipotezę

$$H_0 : \mu = 8$$

przeciw alternatywie

$$H_1 : \mu \neq 8.$$

PRZYKŁAD 2.

W celu sprawdzenia jakości produkcji pewnego odczynnika wykonano $n = 30$ pomiarów losowo wybranych próbek mierząc zawartość pewnego składnika, którego zawartość zgodnie z normami produkcyjnymi powinna wynosić 8%, z odchyleniem standardowym $\sigma = 2$. Średnia wartość zawartości tego składnika w 30 próbkach wyniosła 7,4.

Przyjmując, że zawartość badanego składnika ma rozkład normalny, należy przetestować, na poziomie istotności $\alpha = 0.05$, hipotezę

$$H_0 : \mu = 8$$

przeciw alternatywie

$$H_1 : \mu \neq 8.$$

PRZYKŁAD 2.

W celu sprawdzenia jakości produkcji pewnego odczynnika wykonano $n = 30$ pomiarów losowo wybranych próbek mierząc zawartość pewnego składnika, którego zawartość zgodnie z normami produkcyjnymi powinna wynosić 8%, z odchyleniem standardowym $\sigma = 2$. Średnia wartość zawartości tego składnika w 30 próbkach wyniosła 7,4.

Przyjmując, że zawartość badanego składnika ma rozkład normalny, należy przetestować, na poziomie istotności $\alpha = 0.05$, hipotezę

$$H_0 : \mu = 8$$

przeciw alternatywie

$$H_1 : \mu \neq 8.$$

PRZYKŁAD 2. (cd)

W wyniku obliczeń otrzymujemy

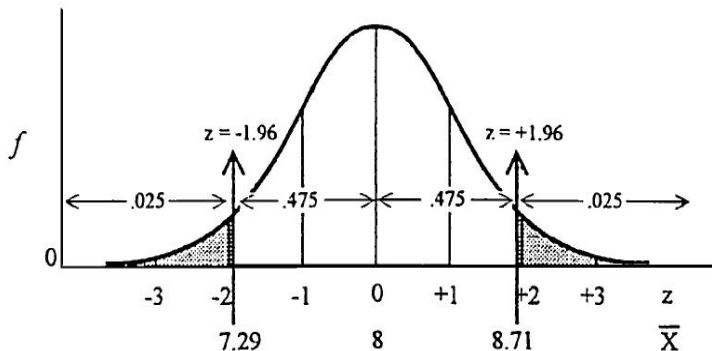
$$z = \frac{\bar{X}_n - \mu}{\frac{\sigma}{\sqrt{n}}} = \frac{7,4 - 8}{0,36}.$$

W tablicach statystycznych znajdujemy wartość kwantyla $z(0.975) = 1.96$. A zatem

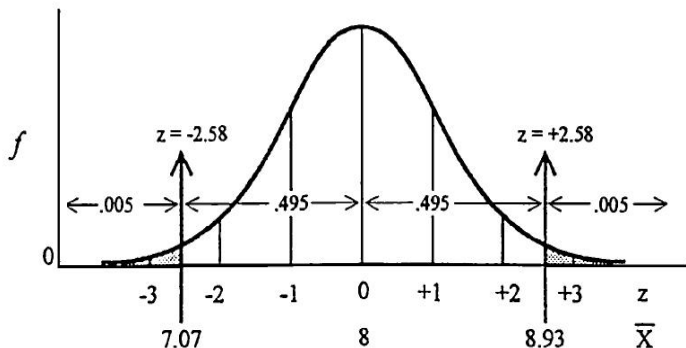
$$z \notin C = (-\infty, -1.96] \cup [1.96, \infty).$$

Nie ma podstaw do odrzucenia hipotezy H .

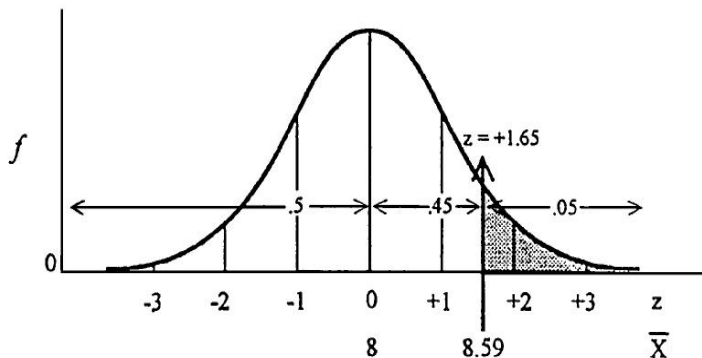
Test na poziomie istotności $\alpha = 0,05$, hipotezy $H_0 : \mu = 8$ przy dwustronnej hipotezie alternatywnej $H_1 : \mu \neq 8$.

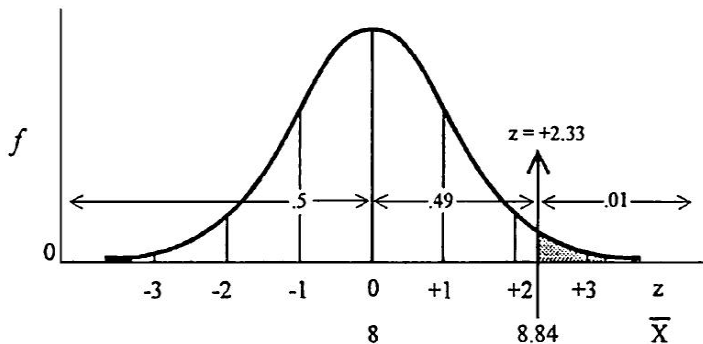
Test na poziomie istotności $\alpha = 0,01$, hipotezy $H_0 : \mu = 8$ przy dwustronnej hipotezie alternatywnej $H_1 : \mu \neq 8$.

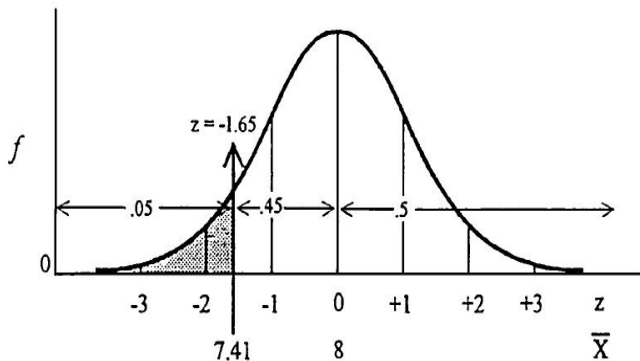
Test na poziomie istotności $\alpha = 0,05$, hipotezy $H_0 : \mu = 8$ przy jednostronnej hipotezie alternatywnej $H_1 : \mu > 8$.

Test na poziomie istotności $\alpha = 0,01$, hipotezy $H_0 : \mu = 8$ przy jednostronnej hipotezie alternatywnej $H_1 : \mu > 8$.

Test na poziomie istotności $\alpha = 0,05$, hipotezy $H_0 : \mu = 8$ przy jednostronnej hipotezie alternatywnej $H_1 : \mu < 8$.

Test na poziomie istotności $\alpha = 0,01$, hipotezy $H_0 : \mu = 8$ przy jednostronnej hipotezie alternatywnej $H_1; \mu < 8$.

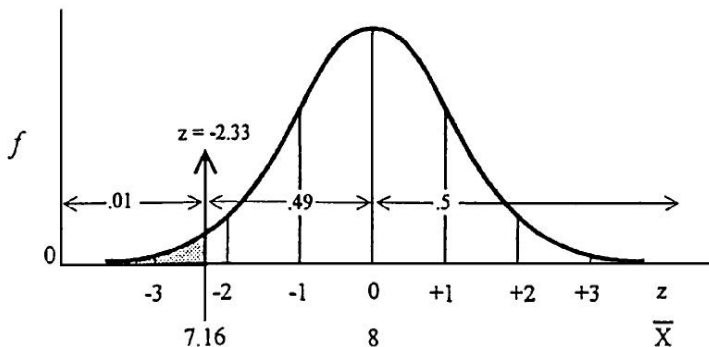

Tabela decyzji dla testowania hipotezy $H_0 : \mu = 8$ przy różnych poziomach istotności α oraz różnych alternatywach.

Table 1.3 Decision Table for z Values

Obtained z value	Alternative hypothesis	Decision
1.75	$H_1: \mu \neq 8$	The null hypothesis cannot be rejected, since the obtained value $z = 1.75$ is less than the tabled critical two-tailed .05 and .01 values $z_{.05} = 1.96$ and $z_{.01} = 2.58$.
	$H_1: \mu > 8$	The null hypothesis can be rejected at the .05 level of significance, since the obtained value $z = 1.75$ is a positive number which is greater than the tabled critical one-tailed .05 value $z_{.05} = 1.65$. The null hypothesis cannot be rejected at the .01 level, since it is less than the tabled critical one-tailed .01 value $z_{.01} = 2.33$.
	$H_1: \mu < 8$	The null hypothesis cannot be rejected, since the obtained value $z = 1.75$ is a positive number.
-2.75	$H_1: \mu \neq 8$	The null hypothesis can be rejected at both the .05 and .01 levels of significance, since the obtained absolute value $z = 2.75$ is greater than the tabled critical two-tailed .05 and .01 values $z_{.05} = 1.96$ and $z_{.01} = 2.58$.
	$H_1: \mu > 8$	The null hypothesis cannot be rejected, since the obtained value $z = -2.75$ is a negative number.
	$H_1: \mu < 8$	The null hypothesis can be rejected at both the .05 and .01 levels of significance, since the obtained value $z = -2.75$ is a negative number and the absolute value $z = 2.75$ is greater than the tabled critical one-tailed .05 and .01 values $z_{.05} = 1.65$ and $z_{.01} = 2.33$.
.75	$H_1: \mu \neq 8$	The null hypothesis cannot be rejected, since the obtained value $z = .75$ is less than the tabled critical two-tailed .05 and .01 values $z_{.05} = 1.96$ and $z_{.01} = 2.58$.
	$H_1: \mu > 8$	The null hypothesis cannot be rejected, since the obtained value $z = .75$ is less than the tabled critical one-tailed .05 and .01 values $z_{.05} = 1.65$ and $z_{.01} = 2.33$.
	$H_1: \mu < 8$	The null hypothesis cannot be rejected, since the obtained value $z = .75$ is a positive number.

Model 2.

Testowanie średniej gdy wariancja jest nieznana.

Niech $X_1, \dots, X_n$ będzie próbą statystyczną z rozkładu $N(\mu, \sigma^2)$, przy czym zarówno μ jak i σ^2 są **nieznane**.

Testujemy hipotezę

$$H_0 : \mu = \mu_0$$

przeciwko jednej z następujących hipotez alternatywnych

$$H_1 : \mu < \mu_0,$$

$$H_2 : \mu > \mu_0,$$

$$H_3 : \mu \neq \mu_0.$$

Model 2.

Testowanie średniej gdy wariancja jest nieznana.

Niech $X_1, \dots, X_n$ będzie próbą statystyczną z rozkładu $N(\mu, \sigma^2)$, przy czym zarówno μ jak i σ^2 są **nieznane**.

Testujemy hipotezę

$$H_0 : \mu = \mu_0$$

przeciwko jednej z następujących hipotez alternatywnych

$$H_1 : \mu < \mu_0,$$

$$H_2 : \mu > \mu_0,$$

$$H_3 : \mu \neq \mu_0.$$

Model 2.

Testowanie średniej gdy wariancja jest nieznana.

Niech $X_1, \dots, X_n$ będzie próbą statystyczną z rozkładu $N(\mu, \sigma^2)$, przy czym zarówno μ jak i σ^2 są **nieznane**.

Testujemy hipotezę

$$H_0 : \mu = \mu_0$$

przeciwko jednej z następujących hipotez alternatywnych

$$H_1 : \mu < \mu_0,$$

$$H_2 : \mu > \mu_0,$$

$$H_3 : \mu \neq \mu_0.$$

Model 2. (cd.)

Ponieważ wariancja jest nieznana więc przy konstrukcji statystyki testowej użyjemy nieobciążonego estymatora wariancji S^2

$$S_n^2 = \frac{1}{n-1} \sum_{i=1}^n (X_i - \bar{X}_n)^2.$$

Jako statystyki testowej użyjemy

$$T = \frac{\bar{X}_n - \mu_0}{S_n} \sqrt{n},$$

która, gdy hipoteza H_0 jest prawdziwa, ma rozkład t –Studenta o $n - 1$ stopniach swobody.

Niech $t_p(n)$ będzie kwantylem rzędu p rozkładu t -Studenta o n stopniach swobody.

Kwantyle rozkładu t -Studenta z 9 stopniami swobody.

	$t_{.05}$	$t_{.01}$
Two-tailed values	2.26	3.25
One-tailed values	1.83	2.82

Niech $t_p(n)$ będzie kwantylem rzędu p rozkładu t -Studenta o n stopniach swobody.

Kwantyle rozkładu t -Studenta z 9 stopniami swobody.

	$t_{.05}$	$t_{.01}$
Two-tailed values	2.26	3.25
One-tailed values	1.83	2.82

Niech $t_p(n)$ będzie kwantylem rzędu p rozkładu t -Studenta o n stopniach swobody.

Kwantyle rozkładu t -Studenta z 9 stopniami swobody.

	$t_{.05}$	$t_{.01}$
Two-tailed values	2.26	3.25
One-tailed values	1.83	2.82

Na poziomie istotności α zbiory krytyczne testów dla poszczególnych alternatyw mają odpowiednio postać:

1) $C = (-\infty, -t_{1-\alpha}(n-1)]$ – dla alternatywy H_1

2) $C = [t_{1-\alpha}(n-1), \infty)$ – dla alternatywy H_2

3) $C = (-\infty, -t_{1-\alpha/2}(n-1)] \cup [t_{1-\alpha/2}(n-1), \infty)$ – dla H_3

PRZYKŁAD 3.

Można przyjąć, że wzrost osobników danej płci w populacji ma rozkład normalny $N(\mu, \sigma^2)$. Z przeprowadzonych w przeszłości badań wiadomo, że średnia dla chłopców w wieku 14 lat wynosiła 154 cm. Przypuszczamy, że w wyniku polepszenia warunków życia nastąpiło zwiększenie średniego wzrostu. Na poziomie istotności $\alpha = 0.05$ zweryfikujemy hipotezę

$$H : \mu = 154 \text{ cm}$$

Przeciw alternatywie

$$K : \mu > 154 \text{ cm}.$$

PRZYKŁAD 3. (cd.)

Pobrano próbę losową o licznosci $n = 26$, na podstawie której otrzymano $\overline{X}_n = 162$ cm oraz $S_n = 14$ cm.

Wartość obliczona na podstawie wyników próby

$$T = 2.86.$$

Ponieważ $t_{0.95}(25) = 1.708$, więc zbiór krytyczny ma postać

$$C = [1.708, \infty).$$

Hipotezę H odrzucamy, gdyż $T \in C$.

Przy wielokrotnym stosowaniu opisanego testu, częstość popełniania błędu pierwszego rodzaju będzie rzędu 0.05, natomiast częstość popełniania błędu drugiego rodzaju zależy od tego, który parametr μ z hipotezy alternatywnej K opisuje rozkład badanej cechy.

Porównanie średnich w dwóch rozkładach normalnych.

Niech $X_1, \dots, X_n$ będzie próbą statystyczną z rozkładu normalnego $N(\mu_1, \sigma_1^2)$, a $Y_1, \dots, Y_m$ będzie próbą statystyczną z rozkładu normalnego $N(\mu_2, \sigma_2^2)$. Zakładamy, że σ_1^2 oraz σ_2^2 są **nieznane**, ale są sobie równe

$$\sigma_1^2 = \sigma_2^2.$$

Testujemy hipotezę

$$H_0 : \mu_1 = \mu_2$$

przeciwko jednej z następujących hipotez alternatywnych

Model 3. (cd.)

$$H_1 : \mu_1 < \mu_2,$$

$$H_2 : \mu_1 > \mu_2,$$

$$H_3 : \mu_1 \neq \mu_2.$$

Ponieważ wariancja jest nieznana więc przy konstrukcji statystyki testowej użyjemy nieobciążonego estymatora wariancji S^2

$$S_X^2 = \frac{1}{n-1} \sum_{i=1}^n (X_i - \bar{X}_n)^2.$$

Jako statystyki testowej użyjemy

$$T = \frac{\overline{X}_n - \overline{Y}_m}{\sqrt{nS_X^2 + mS_Y^2}} \sqrt{\frac{nm}{n+m}(n+m-2)},$$

gdzie $\overline{X}_n$ i $\overline{Y}_m$ oznaczają odpowiednie średnie próbkowe, a S_X^2 i S_Y^2 oznaczają wariancje próbkowe

$$S_X^2 = \frac{1}{n-1} \sum_{i=1}^n (X_i - \overline{X}_n)^2,$$

$$S_Y^2 = \frac{1}{m-1} \sum_{i=1}^m (Y_i - \overline{Y}_m)^2.$$

Statystyka T ma rozkład t -Studenta o $(n+m-2)$ stopniach swobody, gdy hipoteza H_0 jest prawdziwa.

Niech $t_p(n)$ będzie kwantylem rzędu p rozkładu t -Studenta o n stopniach swobody. Na poziomie istotności α zbiory krytyczne testów dla poszczególnych alternatyw mają odpowiednio postać:

- 1) $C = (-\infty, -t_{1-\alpha}(n + m - 2)]$ – dla alternatywy H_1
- 2) $C = (t_{1-\alpha}(n + m - 2), \infty]$ – dla alternatywy H_2
- 3) $C = (-\infty, -t_{1-\alpha/2}(n + m - 2)] \cup [t_{1-\alpha/2}(n + m - 2), \infty)$
– dla alternatywy H_3

Porównanie wartości oczekiwanych *zależnych par obserwacji*.

Niech $(X_1, Y_1), (X_2, Y_2), \dots, (X_n, Y_n)$ będzie próbą losową złożoną z par wzajemnie niezależnych zmiennych losowych które w parze mogą być zależne. tego typu obserwacje pojawiają się w sposób naturalny w sytuacji dwukrotnego mierzenia wartości pewnej cech tego samego obiektu.

Model 3 (zależne pary obserwacji).

Oznaczmy przez $D_i = X_i - Y_i$, i przyjmijmy założenie, że $(D_1, \dots, D_n)$ tworzą próbę niezależnych zmiennych losowych o rozkładzie normalnym $N(\mu_D, \sigma_D^2)$ z nieznaną średnią μ_D .

Hipoteza zerowa przyjmuje postać

$$H_0 : \mu_D = 0$$

natomiast hipotezy alternatywne postać

$$H_1 : \mu_D < 0,$$

$$H_2 : \mu_D > 0,$$

$$H_3 : \mu_D \neq 0.$$

Statystyka testowa

$$T = \frac{\overline{D}}{S_D/\sqrt{n}},$$

gdzie

$$\overline{D} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (X_i - Y_i)$$

a

$$S_D = \frac{1}{n-1} \sum_{i=1}^n ((X_i - Y_i) - \overline{D})^2,$$

ma rozkład t –Studenta z $(n-1)$ stopniami swobody.

W ten sposób zadanie konstrukcji testu dla porównania wartości średnich par obserwacji sprowadza się do analogicznego zadania dla pojedynczej próby i pojedynczej wartości średniej (wartości średniej różnic D_i przy nieznajomości ich odchylenia standardowego).

Przykład

Jednym z testów, którym rozpoczęto analizę nowego leku na nadciśnienie tętnicze było zaaplikowanie go próbie 22 chorych pacjentów, u których ciśnienie skurczowe było bliskie wartości 144 mmHg. Górna granica normy tego ciśnienia wynosi 140 mmHg. Chcemy sprawdzić czy zastosowanie terapii nowym lekiem daje obniżenie ciśnienia o 5 mmHg.

Takie postępowanie testowe wynika ze sposobu prowadzenia terapii w leczeniu nadciśnienia - przy zadanej wartości ciśnienia, ustalona dawka leku powinna spowodować jego obniżenie mniej więcej do górnej granicy normy.

Przykład

Jednym z testów, którym rozpoczęto analizę nowego leku na nadciśnienie tętnicze było zaaplikowanie go próbie 22 chorych pacjentów, u których ciśnienie skurczowe było bliskie wartości 144 mmHg. Górna granica normy tego ciśnienia wynosi 140 mmHg. Chcemy sprawdzić czy zastosowanie terapii nowym lekiem daje obniżenie ciśnienia o 5 mmHg.

Takie postępowanie testowe wynika ze sposobu prowadzenia terapii w leczeniu nadciśnienia - przy zadanej wartości ciśnienia, ustalona dawka leku powinna spowodować jego obniżenie mniej więcej do górnej granicy normy.

Przykład

Jednym z testów, którym rozpoczęto analizę nowego leku na nadciśnienie tętnicze było zaaplikowanie go próbie 22 chorych pacjentów, u których ciśnienie skurczowe było bliskie wartości 144 mmHg. Górna granica normy tego ciśnienia wynosi 140 mmHg. Chcemy sprawdzić czy zastosowanie terapii nowym lekiem daje obniżenie ciśnienia o 5 mmHg.

Takie postępowanie testowe wynika ze sposobu prowadzenia terapii w leczeniu nadciśnienia - przy zadanej wartości ciśnienia, ustalona dawka leku powinna spowodować jego obniżenie mniej więcej do górnej granicy normy.

Przykład cd.

Każdemu pacjentowi zmierzono ciśnienie skurczowe przed rozpoczęciem terapii oraz po jej zakończeniu. W ten sposób dla i -tego pacjenta $i = 1, 2, \dots, 22$ dysponowano parą wyników (x_i, y_i) przed i po terapii.

Naszym celem jest poddanie testowi hipotezy

$$H_0 : \mu_D = 5$$

przy hipotezie alternatywnej

$$H_0 : \mu_D \neq 5.$$

Przykład cd.

Każdemu pacjentowi zmierzono ciśnienie skurczowe przed rozpoczęciem terapii oraz po jej zakończeniu. W ten sposób dla i -tego pacjenta $i = 1, 2, \dots, 22$ dysponowano parą wyników (x_i, y_i) przed i po terapii.

Naszym celem jest poddanie testowi hipotezy

$$H_0 : \mu_D = 5$$

przy hipotezie alternatywnej

$$H_0 : \mu_D \neq 5.$$

Przykład cd.

Każdemu pacjentowi zmierzono ciśnienie skurczowe przed rozpoczęciem terapii oraz po jej zakończeniu. W ten sposób dla i -tego pacjenta $i = 1, 2, \dots, 22$ dysponowano parą wyników (x_i, y_i) przed i po terapii.

Naszym celem jest poddanie testowi hipotezy

$$H_0 : \mu_D = 5$$

przy hipotezie alternatywnej

$$H_0 : \mu_D \neq 5.$$

Interesuje nas hipoteza zerowa, która jest modyfikacją hipotezy

$$H_0 : \mu_D = 0.$$

Aby otrzymać test dla naszego przypadku trzeba zmodyfikować statystykę testową

$$T = \frac{\bar{D}}{S_D \sqrt{n}},$$

i rozważać statystykę

$$T' = \frac{\bar{D} - d_0}{S_D / \sqrt{n}}.$$

W naszym przypadku $d_0 = 5$.

Dla próby 22 pacjentów otrzymano średnią wartość różnicy $\bar{d} = 5,3$ oraz $d_D = 0,4$. Przy takich wartościach statystyka T' przyjmuje wartość $t = 3,518$. Dla testu z dwustronną alternatywą na poziomie istotności $\alpha = 0,01$ poziom krytyczny dla rozkładu t -Studenta z 21 stopniami swobody wynosi 2,831356. Decyzja: hipotezę zerową należy zatem odrzucić. Terapia nowym lekiem nie spełnia nałożonych na nią wymagań.

Lektura po wykładzie.

J. Koronacki i J. Mielniczuk, STATYSTYKA
dla studentów kierunków technicznych i przyrodniczych.
WNT 2001.

przejmie proszę zapoznać się z materiałem zawartym od strony 213
do strony 229.

Lektura po wykładzie.

J. Koronacki i J. Mielniczuk, STATYSTYKA
dla studentów kierunków technicznych i przyrodniczych.
WNT 2001.

przejmie proszę zapoznać się z materiałem zawartym od strony 213
do strony 229.

Lektura po wykładzie.

J. Koronacki i J. Mielniczuk, STATYSTYKA
dla studentów kierunków technicznych i przyrodniczych.
WNT 2001.

U

przejmie proszę zapoznać się z materiałem zawartym od strony 213
do strony 229.